

Fataburen 1986

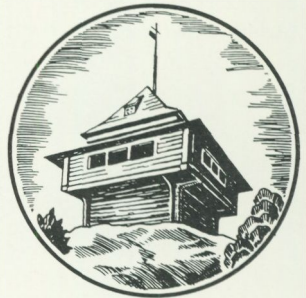
Fataburen

1986

Husdjuren och vi

Fataburen

1986

Nordiska museets och Skansens årsbok

Redaktör: Arne Björnstad
Redaktionssekreterare: Berit Nordin

Summaries translated into English by Roger Tanner

Omslagsbilden föreställer smågrisar på gurkfält vid Gullbrandstorp,
Halland. Foto Gunnar Lundh 1936.

Omslagsarrangemang: Håkan Lindström

Om inte annat anges tillhör bildmaterialet Nordiska museet

© Nordiska museet och respektive författare

Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1986

ISBN 91 7108 264 6
ISSN 0348 971 X

Hus för få

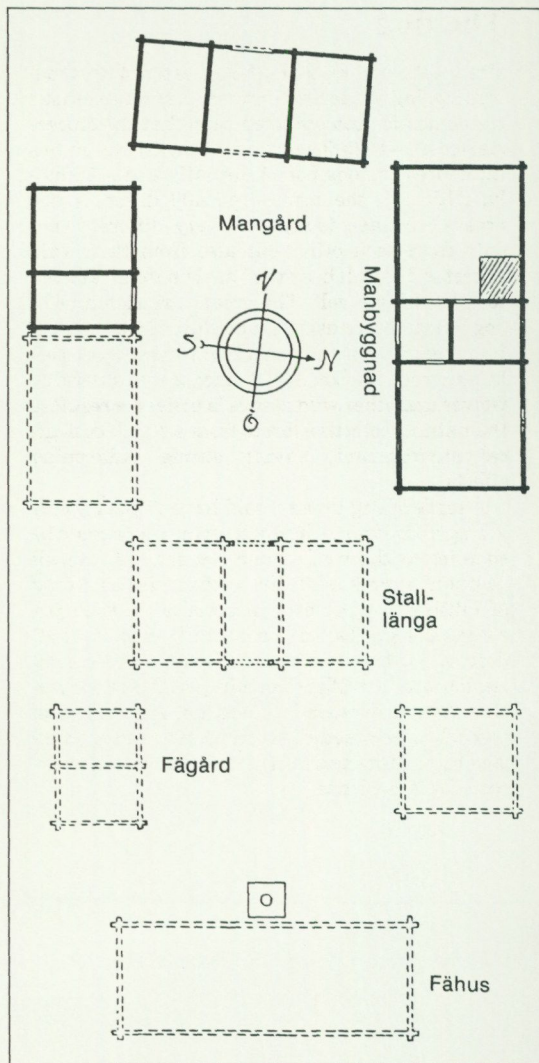
Mats Janson

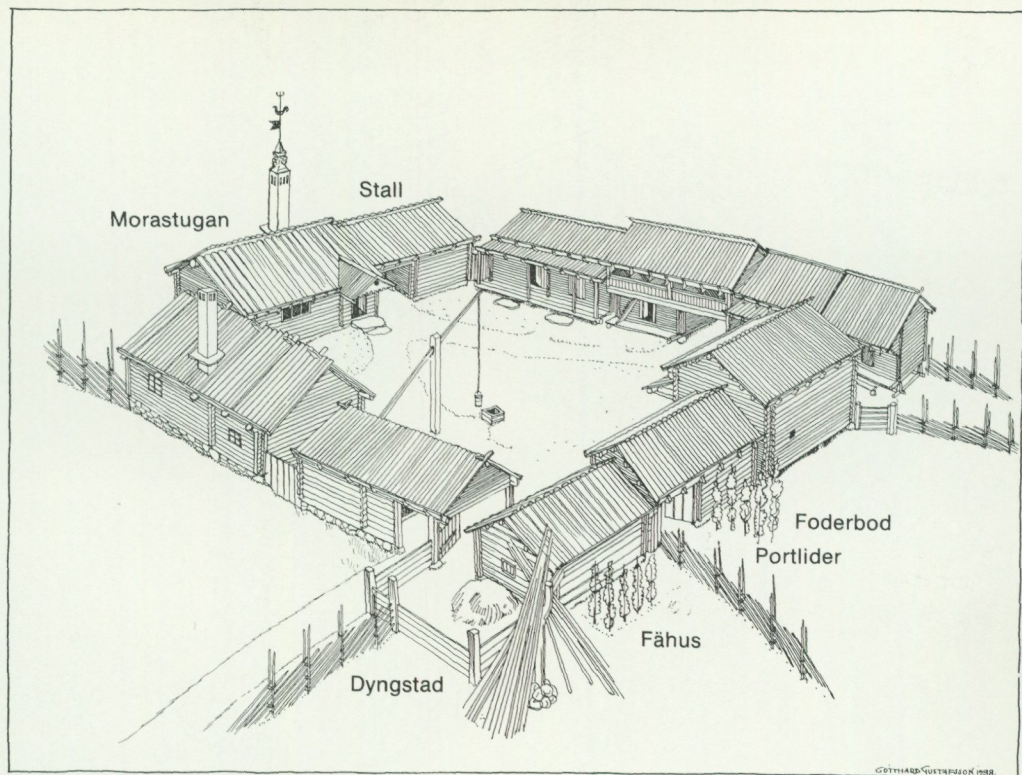
I våra dagar, när boskapsskötseln tagit form av storindustri och boskapens byggnader jämförs med fabriker, kan det vara skäl att blicka tillbaka och med utgångspunkt från Skansens fähus se närmare på husdjurens boendemiljö i olika delar av Sverige förr i tiden.

Något som säkerligen alltid stått klart för människor, som hållit husdjur för sin utkomsts skull, är att djuren "nog märka, om en människa hyllar dem eller icke; de må väl efter som skötseln är, och de gifva i samma mån avkastning, fördel och nöje åt sina ägare". (C J L Almquist, 1840). Denna gyllene regel, som säkerligen kan innefatta djurens boende, har man på grund av materiella brister inte alltid kunnat följa, utan ofta omvittnas det av samtida resenärer, författare och myndighetspersoner hur illa ställt det varit för kreaturen i mörka, fuktiga, dragiga fähus och stall, där utfodringen var otillräcklig och där bristande omvårdnad gjorde att kreaturen fick stå i tjocka lager av dynga. Men samtidigt finns det exempel på hur människor sökt ordna allt till det bästa för djuren. Man har byggt stall och fähus, som inte stått bostadshusen långt efter i kvalitet, och där to man människor föredragit att bo tillsammans med korna som rumskamrater, och där fähuset utnyttjats som bagarstuga, sommarstuga åt familjen och samlingsplats för kvinnorna på gården under "opsittarkvällar".

Fähusen har spelat en avgörande roll då det gäller gårdens utformning och de övriga byggnadernas utplacering. Sigurd Erixon urskiljer och definierar fyra olika gårdsformer i Sverige, med olika geografisk utbredning. De är dock att betrakta som grundformer, eftersom det inom varje område har

*Centralsvensk gård, Västmanland.
(S. Erixon, Rig 1919).*

Moragården på Skansen som exempel på den nordsvenska gården. Se text s 179ff. Teckning Gotthard Gustafsson.

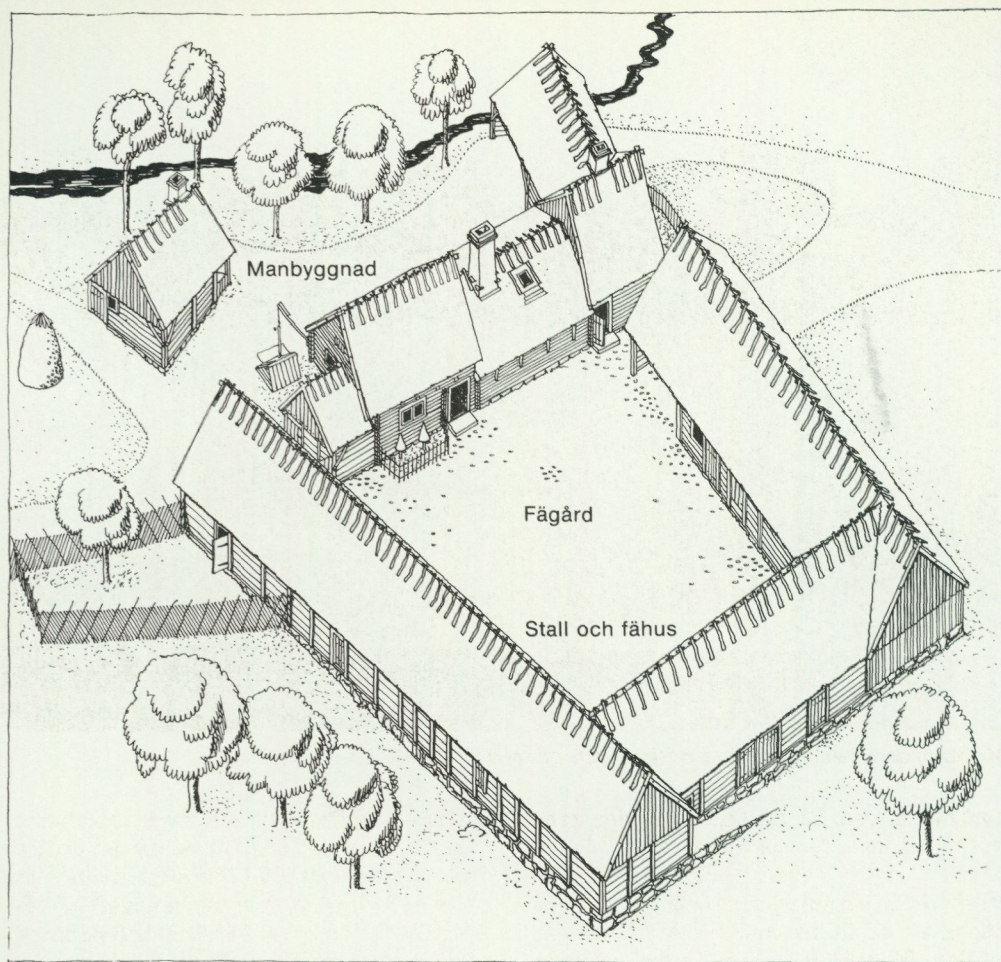
hetsskäl placerades utanför gårdsfyrkanten.

Fähuset kan i Jämtland, Härjedalen utgöra del av längan mitt emot manbyggnaden men kan också som i Älvrosgården vara inplacerat i den ena flygellängan. Boskapen når fähuset utifrån genom ett lider och beträder på så sätt aldrig mangården. På samma sätt var fähusen inplacerade i Dalagårdarna, vilket föranledde bröderna Gahn till följande kommentar i dagboken från 1765: "Ingången till fähuset och stallet är här alltid från portlidret. Då boskapen om sommarnätterna ej släpps in i fähuset, stannar den kvar i lidret, som har port på yttre och grind på inre sidan. Grinden avser även att hindra boskapen från att beta på gården, som oftast är bevuxen med humle och där även gräset brukar avmejas."

I Hälsingland var ofta fähuset placerat

vägg i vägg med ett boningshus, i Delsbogården intill den sk sängstugan, som är en gäststuga, som används vid festligheter t ex bröllop. Det förekom också att boskapen togs in via gårdsplanen för att nå "fäxet" (fähuset). Så är t ex fallet med Delsbogården.

Även i fäbodarna (Älvdalsbodarna från Dalarna på Skansen) kan man skönja ett embryo till uppdelning mangård-fägård, där eldhuset, bodar och lador utgör mangårdsdelen, avskild från fägårdens genom raden av tätt ställda fähus, som hindrar boskapen från att beträda "mangårdsdelen" täkt, där gräset under högsommaren skulle slås och tagas tillvara i ladan. Planen framför fähusen bildar en stor fälla, som av Erixon betraktas som fägårdens "urform" och som i den nordsvenska gården under århundradenas lopp reducerats till fägata och lider. Se foto s 180.

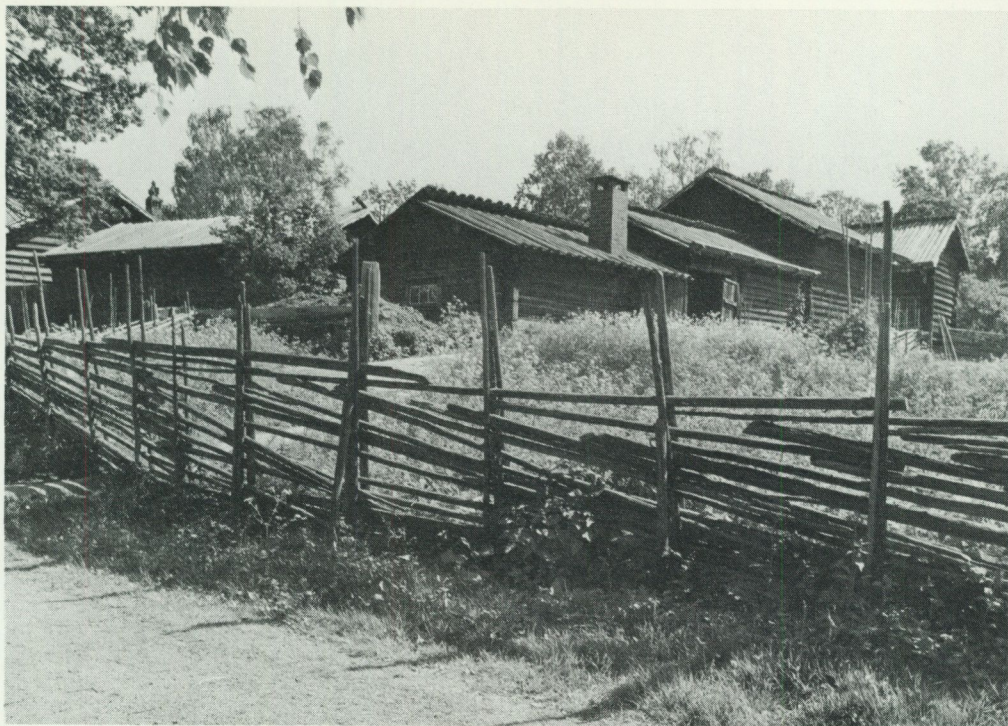

Oktorpsgården på Skansen som exempel på den sydsvenska gården. Se text s 187ff. Teckning Gotthard Gustafsson.

Den sydsvenska gården är till utbredningen begränsad till de gammeldanska landskapen Skåne, Halland och delar av Blekinge och Småland. På Skansen är gårdstypen representerad av Oktorpsgården från Halland och Skånegården från Högs socken, som ersatt den år 1972 nedbrunna Ravlundagården.

Karaktéristiskt för gårdstypen är att byggnaderna är slutnare sammanbyggda till gårdsfykant än fallet är i övriga delar av landet. Erixon betecknar gården som i

grunden en trelängad fågård, som försetts med en fjärde länga i form av en manbyggnadslänga. Det är vanligt att uthusbyggnadernas tre längor var hopbyggda under samma tak, medan manbyggnaden i den fjärde längan stod något lösare förbunden med flygellängorna. Gödselhögens placering inne på gårdsplanen understryker fågårdskaraktären. I vissa fall var det dock inte alltid nödvändigt för korna att föras in på den i allmänhet stenbelagda gården för att nå fähuset, eftersom detta ibland hade

Moragården med fähuset (i mitten) och gödselstan. Foto Ulla Wåger.

port mot hagen. Så var fallet med den gamla Ravlundagården på Skansen.

Vi skall i fortsättningen se litet närmare på några av de fähus som finns i Skansens gårdar. Med hjälp av nu unika uppteckningar, gjorda av Nordiska museets meddelarstab ute i landet på 1940-talet, skall vi också förmedla beskrivningar av fähusens utseende och användning i olika delar av Sverige under senare delen av 1800-talet.

I *Moragården*, Skansens äldsta gård med byggnader ända från 1500-talet, ligger fähuset i längan mitt emot manbyggnaden. Fähuset är dock en ofullständig kopia av ett fähus från Norets by från ca 1800, varför vi i beskrivningen av hur ett Morafähus sett ut stöder oss på Lars Levanders bok *Övre Dalarnes bondekultur*, som kom ut 1947. När man byggde fähusen förr, placerade man dem så nära brunnen som möjligt och mot byns fägata. Fähusen var i Mora i all-

mänhet uppförda av 7–8 varv rundtimmer och försedda med traditionellt bräddtak. Golvet utgjordes av tillstampad jord eller lera. De var i allmänhet inrättade med två båsradar i Nedan-Siljanområdet och endast en båsrad i Ovan-Siljan. Båsen skildes åt genom enkla båsbalkar, och därinnanför fanns plankgolv. Utanför låg gödselrännan i form av ett par plankor. Ofta var jordgolvet täckt av kvarlämnat strö eller gödsel som bildade ett tjockt hoptrampat lager. När korna på sommaren flyttades till fäboden, togs dessa lager mycket omsorgsfullt till vara. Gödseln skottades dagligdags ut genom gödselgluggen, i Mora ofta utformad som skjutglugg. Utanför fähuset, intill fägatan, låg gödselstan uppbyggd av väggar, i Mora ofta i skiftesverksteknik, dvs ovanpå varandra liggande bräder, som är intappade i skåror i grova, relativt höga stolpar. I fähusen fanns vidare sk getätor, krubbor åt getter, försedda med galler av träspjälor,

Moragårdens fäbod, Älvdalsbodarna. Kreaturen samlas framför raden av fähus. Foto Ulla Wåger.

som hindrade getterna att dra ned fodret.

Fähusen var allmänt inredda med "spismur", en öppen eldstad för värmning av vatten och upptining av mossor, som ingick som foder. Spisen var oftast försedd med en kittelvind av trä eller järn. Fähus som saknade innertak, vilket de äldre fähusen gjorde, hade längst in "fjöshjälle" med lave, utnyttjad av flickorna som sovplats. (Mer där-om s 186.)

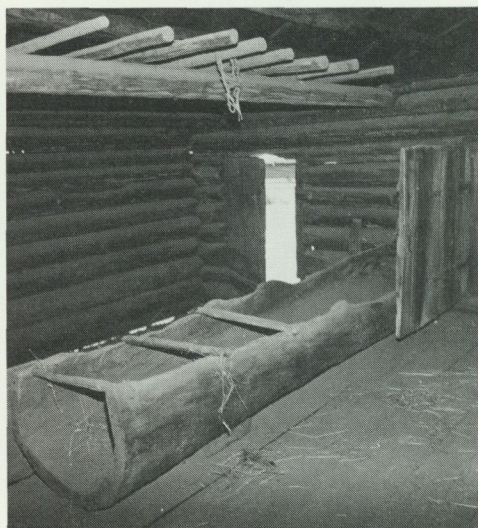
Mitt emot fähuset ligger foderboden, som dels består av ett förvaringsrum för hö och annat foder, dels ett öppet lider mot fähuset. Genom lidret förs korna till och från fähuset genom porten. (Jämför bröderna Gahns beskrivning s 187.)

Moragårdens stall är beläget i samma husrad som manbyggnaden. Mellan manbyggnaden och stallet är ett portluder, mot vilket stallets två dörrar vetter. I Dalarna var det vanligt att stallet låg nära intill boningshuset, vilket kan tolkas som tecken på den rang hästen intog som husdjurens överklass. Genom den vänstra dörren kommer man in i "öställe" (höstallet), varifrån man utfodrade hästarna. Krubban i form av en lång urholkad trästam står på "öställets" golv mot det andra utrymmet, som kallas "dritställe" eller hästkätten. Golvet är här av jord, till skillnad från "öställe", som har brädgolv. I Mora var det vanligt att tillverka krubban av ett furuskal, en torrfura, som var rutten invändigt. För att inte

hästarna skulle dra omkring fodret i krubban, avdelade man denna med käppar, som borrhades in i krubbans kanter, eller också ställde man dit en "grind" på den kant av krubban, som vette mot hästarna. Golvet i dritställe, som var av jord med pålagd torv, blev med tiden täckt av ett tjockt lager av strö av olika slag, mest hackat granris och halm.

Detta gamla stall från ca 1660 är ett av få

Moragårdens stall från Bergkarlås. Krubban i form av ett furuskal. Hästarna gick lösa på andra sidan. Foto Ulla Wåger.

bevarade exempel på stallbyggnad där kreatur inte varit fastgjorda i bås med hjälp av bindslen, utan där djuren fått gå lösa. Det var längre tillbaka i tiden en vanligt förhållande både för kor och hästar.

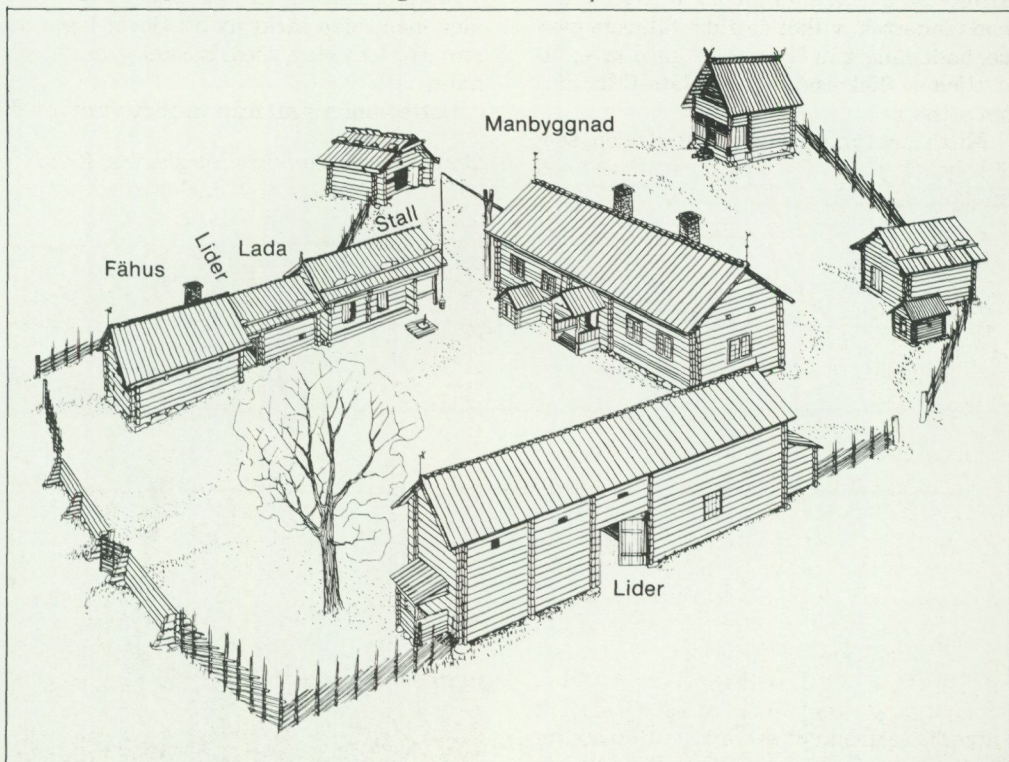
Älvrosgårdens fähus ger oss en unik bild av ett nordsvenskt fähus, så som det kan ha sett sig på 1700-talet och i viss mån ända in på 1800-talet. Som gårdens övriga byggnader är det uppfört av rundtimmer i furu med vedtak på lager av näver. En hög skorsten av sten visar att där finns eldstad.

När man från portlidret kommer in i fähuset tar det ett tag innan ögonen i dunklet börjar urskilja detaljer i inredningen. Bara genom ett litet fönster i gaveln strilar ljuset in. Vore det vinter och mjölkningsdags skulle väl också elden i den öppna spisen omedelbart till höger om ingångsdörren lysa upp rummet. Längre in i huset ser vi åtta

bås, vars balkar av bräder bildar en svängd bågförm. Grova plankor utgör golv med en särskild gödselränna utanför båsen, som avslutas med en gödselglugg i gavelväggen, genom vilken gödseln skottades ut. Vidare finns det mellan båsräderna längst ned en färkätte av pinnar.

Byggnaden är en ryggåsstuga och väldigt åsar bär upp taket. Här saknas således innertak som skulle för höet. Två längsgående timmerstockar som i bygden kallas "steckaåsar" är infogade i vardera gaveln. De har fått flata översidor för att kunna användas som hyllor för mindre träkärl, som det finns gott om i ett fähus. Men "steckaåsarnas" viktigaste uppgift är att fungera som plattform för en säng, som man når genom en steg. Detta, liksom en säng som står till vänster innanför ingångsdörren, antyder att fähuset även använts som över-

Älvrosgården på Skansen. Teckning Gotthard Gustafsson.

nattningsställe. Mer om detta längre fram.

Den öppna eldstaden, försedd med kittelvind av trä, har också spiskåpa. Eldstaden användes dagligen för att värma upp vattnet till sörpfodret. Sörpa som foder åt korna har varit mycket vanligt, särskilt i norra Sverige. Sörpan är vanligtvis en blandning av hackelse, hö och gröpe, som blandas med hett vatten för att få en grötliknande konsistens. Varje bygd, ja varje gård har haft sitt recept på sörpa. En meddelare från Jämtland berättar oss följande; "Man fyllde murpannan (eller kitteln) med vatten och eldade därunder så att vattnet blev nästan kokhett. Under tiden stoppade man i sörpbyttorna en blandning av agnar, småfoder, och repat torrt säl- och rönnlöv, samt överst några strå fethö jämte något torrt potatis- eller rovblast, varefter allt i byttan fast hoppackades. Sedan vattnet i murpannan blivit hett eller dragit nog, östes det på sörpbyttorna, däri innehållet fick stå och draga en viss stund innan det tillställdes varje djur som skulle ha sörpa. Dock hade man först hållt av lagen av sörpbyttorna och vattnat korna därmed." Strax utanför lidret, hopbyggd med foderladan, är en liten timrad sörpbod, där ingredienserna till sörpan förvarades.

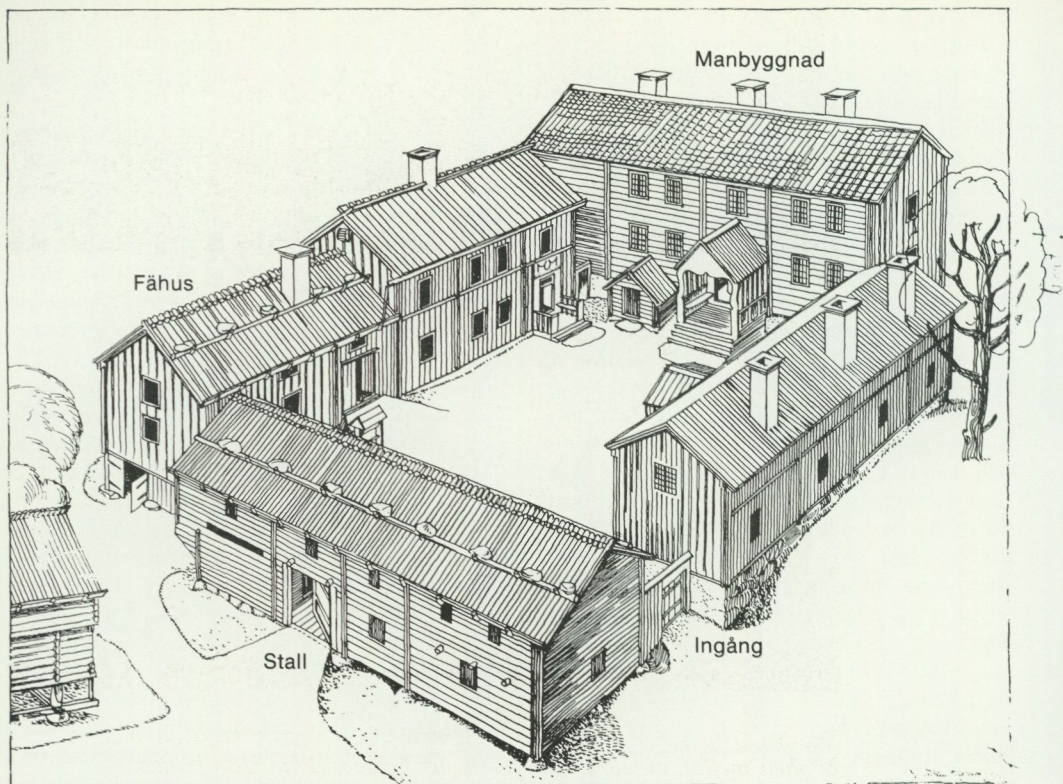
I Härjedalen, som överallt, stod kreatursstocken i ett visst förhållande till gårdens storlek. År 1822 vet vi genom bouppteckning efter mangårdsbyggnadens ägare Henrik Andersson på Rödjegården, att följande antal djur hölls på gården: 1 häst, 5 kor, 2 oxkalvar, 3 mindre kalvar, 4 getter, 2 killingar, 2 bockar, 11 får och 2 lamm. Det var, som en meddelare i Jämtland uppger, ängsslåttern som bestämde kreatursstockens storlek. Det var tradition "att man icke fick ha öppen mer åker än som man kunde gödsla med kreatursspillningen efter de kreatur som kunde födas med fodret från engsmarkerna, då hö av uppodlad jord icke förekom den tiden". Rödjegården var på 1/4

mantal och bestod av 9 tunnland åker och 27½ tunnland äng. Ängen dominerar och boskapen utgjorde stommen i gårdens ekonomi.

Delsbogårdens "fax" ligger i den vänstra längan, vägg i vägg med sängstugan (gäststugan) från Sunnanås. Det kommer från Gåsbacka by och är troligen uppfört på 1830-talet. Fähuset skiljer sig knappt från bostadshuset: det har rödfärgad panel, är relativt högt med stora blyspröjsfönster med vitmålade foder, och även skorstenen antyder boningshus. Det enda som särskiljer fähuset från ett boningshus är den stora dubbelporten, som leder in till det inbyggda lidret, som längst in innehåller en mjölk-kammare, där mjölken förvarades i ett stort antal låga tråg, placerade på särskilda ställningar. Tv är dörren till fähuset. Hela inredningen ger ett genuint intryck, väggarna är klädda med profilerade bräder som vackert mörknat, slitits och slipats blanka genom naturlig nötning och noggrann tvättning.

Den första delen av fähuset liknar en vardagsstuga: här finns den öppna eldstaden tv med en stor inmurad kopparpanna, vid sidan av denna en arbetsbänk framför fönstret, samt i motsatta hörnet en utdrags-säng, ett bord, ett hörnskåp samt stora laggade kärl. Utrymmet ger ett hemtrevligt, köksliknande intryck. Här bereddes sörpan, här sov man och här bakade man. En meddelare från Ovanåkers socken i Hälsingland berättar om ett liknande fähus: "Inom dörrens ena sida var spismuren med öppen spis och pannmurugn. Under (fanns) vattenvärmare av tackjärn, senare koppar, med messingskran till Fatkaret av trä med lock. Mellan muren och väggen var vedbränslerum. Invid Fatkaret (fanns) hon som var bondens sorgebarn. Var sällan tät och rötte ofta väggen der, av timmer. Intill mot första spiltans båsbalk stod diverse saker, mjöl- eller saltkärl, samt fat ämbar av

Älvrosgårdens fähus med pigornas hjälle uppe på "steckaåsarna". Bilden under visar den öppna eldstaden där "sörpan" lagades. Foto Ulla Wåger.

Delsbogården på Skansen. Teckning Gotthard Gustafsson.

trä. Hela denna avdelning är ett slaskhål och rötte på fåxet.”

Fåhus som Delsbogårdens kallas ”högfåhus”. De var placerade på en sluttning för att utnyttja mellanskillnaden mellan byggnaden och marken som ”dyngkällare”. Gödseln kunde också lättvindigt mockas ned genom hål i golvet. Fåhus av detta slag började byggas i Norrland omkring mitten av 1800-talet, men ansågs så småningom olämpliga, eftersom de var kalla och osunda genom draget och fukten från gödseln.

Delsbogårdens stall ligger i västra delen av den stora uthuslängan mittemot huvudbyggnaden. Hästarna står i tre spiltor med höga båsväggar och varje spilta har en fast krubba för foder. Från lidret kommer man vidare genom en särskild dörr in i ett smalt ytterrum mellan spiltraden och väggen in mot gården, varifrån utfodringen skedde.

Man kunde praktiskt från detta foderrum lägga fodret direkt i krubborna, genom öppningar in mot stallet. Öppningarna var försedda med luckor, som kunde stängas igen när det var särskilt kallt ute. Foto s 186.

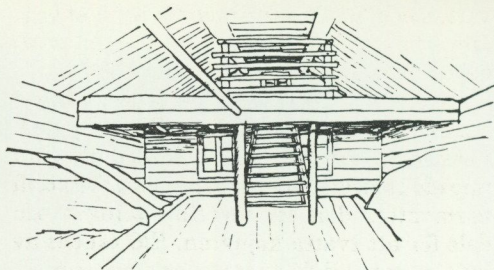
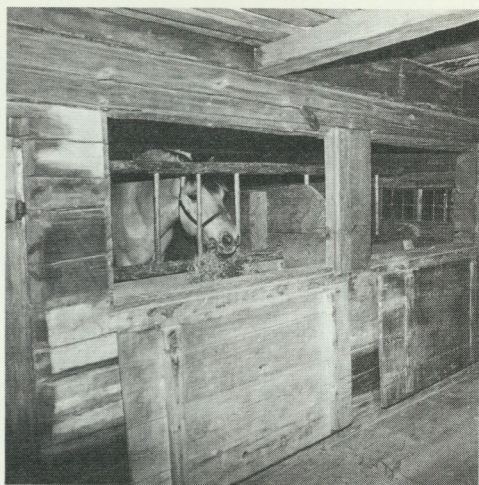
Dispositionen av Delsbogårdens 1800-talsstall överensstämmer i princip med Moragårdens 1600-talsstall, dock med den skillnaden att i Delsbogården en vägg avskiljer foderrummet från själva stallet och att detta har trägolv och spiltor.

Karaktéristiskt för fåhusen inom norra Sveriges fåbodområde är att de, till skillnad från i Sydsverige, varit försedda med eldstad. Detta var naturligtvis klimatiskt betingat; eldstaden behövdes för att hålla värmen uppe när temperaturen utomhus sjönk till -20° – -30° . De äldsta eldstäderna var enkla, öppna spisar, som under 1800-talet

Delsbogårdens fähus. Platsen för säng och bord (övre bilden). Arbetsbänken mellan eldstad och bås (nedre bilden). Foto Ulla Wäger.

T v Delsbogårdens stall. Utrymmet varifrån utfodringen skedde. Observera luckorna.

Foto Ulla Wåger.

Ovan "föushilla" eller hjälle, utrymme för pigor och kreatur. (Atlas över Svensk folk-kultur, 1957).

försågs med inmurad pannmur och bakugn. Därmed fanns förutsättningar att använda fåhuset på ett mer köksliknande sätt, vilket framgått av beskrivningarna ovan. Här kunde man baka tunnbröd, diska mjölkkärlen med varmvatten, brygga öl, bränna brännvin, arbeten som också många gånger givit upphov till särskilda hus. I och med att fåhuset var uppvärmt och skönt flyttade man även gärna ut vissa grövre arbeten hit, som man inte ville skräpa ned med inne i stugan. Det var sådana arbeten som spinning, kardning, linhäckling, tvättning av ylle- och linnegarn mm. Vintertid gjordes dagligen upp eld och som bränsle utnyttjades enligt en meddelare från Boda i Dalarna "all den kvist som återstod sedan getterna ätit av lövet på den 'giva' löv som bestods dem dagligen".

Värmen från eldstaden gav trivsel åt både människa och djur. Det är därför inte underligt att fåhuset också kom att användas som bostad. I manbyggnadens "stuga", det enda rum som vintertid hölls varmt, var det trångt vid läggdags och det föll sig därför naturligt för gårdens döttrar och pigor att flytta ut till fåhuset, där det var varmt i jämförelse med den oeldade kammaren, brygghuset eller boden. På fjöshjällen, som den i Älvrosgården, kunde flickorna ostört ta emot sina friare, en sedvänja som kallas nattfrierier och som särskilt blivit behand-

lad i Fataburen 1969. En meddelare i Revsunds socken i Jämtland berättar hur hjällen kunde vara uppbyggd: "I stället för foderskulle över fåhuset, hade man en från fåhuset öppen botten över bortåt halva fåhusutrymmet, som kallades 'föushilla'. Där hade man kättar för fåren och ett slags staket att fästa getterna vid, som hade staketspiälorna så glesa att getterna nett och jämt kunde sticka genom huvudet och äta fodret ur den framom anordnade krubban." På detta utrymme delade flickorna plats med får och getter. På hjällen hade man också en primitiv belysning. "Med flinta och fnöske var det inte så lätt att få lyse. Vanligen hade man en sandstenshäll på hjällen, där man lade ifrån sig det lilla stickbloss, som man lyste sig med innan man lade sig." (Lima, Dalarna.)

På vissa ställen i Nordsverige har det också varit vanligt, när korna släppts ut på bete och fåhuset rengjorts och skurats, att hela familjen eller delar av den flyttat dit och använt det som sommarbostad.

Fåhuset var främst kvinnornas arbetsplats. Det var kvinnorna som fodrade djuren, mockade gödseln, mjölkade och beredde mjölken till hållbara produkter som smör och ost. Mannens uppgift var att sköta om hästarna, köra hem hö till ladorna på gården, iordningställa strö av granris. Men de kunde också ibland hjälpa till med att bära

vatten och hö. Dagsrutinen för arbetet i ett fähus beskrivs på följande sätt av en meddelare från Boda socken i Dalarna:

"Kreaturem fodrades i regel två gånger om dagen, morgon och afton. På morgonen, i sextiden, började man först med att göra upp eld i spisen under murpannan, för att få varmvatten dels för sörptillredningen och dels för att tvätta kojuvren. Eld tändes av kvistar som blivit över under gårdagen, då man gav getterna kärvlöv. Dessa kvistar voro mycket lättantändliga och brunno genast med stark fart varefter man lade på grövre ved.

Sedan skulle grisen ha mat emedan han först av alla började högljutt skrika. Och derefter kalven, om det fanns sådan. Gris-mat och kalvmat medfördes vanligen inifrån stugan der den redan iordningställdt och bars ut i träbyttor.

Sedan skulle gödseln föras ut från radtäl-narna ut till gödselgluggen och derefter ut på gödselhögen. Därpå skulle sörpan iordningställas som korna med spänd väntan iakttago och väntade på. Sedan korna fått var sin låda eller bytta med sörpa skulle getterna och fåren ha sin del av småhö (hö från naturlig äng). Därpå vidtog mjölkning-en, medan korna mumsade på sörpan. Se-dan mjölkades även getterna. Därefter togs den redan under föregående kväll ute i fo-derboden iordningställda stillkorgen in, fylld med sk fodervallor, (hö och halm ihop-rullat till stora bollar), varpå varje ko fick sin tillämnade andel. Efter en timme eller så der omkring, då kreaturen ätit upp efter den första stillningen skulle man ut igen. Först tillsåg man dervid huruvida någon av korna hade slarvat med något av sitt foder under framfötterna. Derefter vattnades alla kreaturen, både såväl kor som får och getter."

Oktorpsgården från Halland representerar den sydsvenska gården. Gården, som är från 1700-talet, har stort dokumentärt värde, eftersom den är flyttad till Skansen i sin helhet med alla byggnader från en och samma gård.

Gården kommer från en trakt i Halland där jordmänen huvudsakligen består av

mager ler- och sandjord. Avkastningen från åkern har varit förhållandevis dålig, medan ången dock ansetts "bättre än åkern". Boskapsskötseln har här således varit förhållandevis betydelsefull för att vara i Syd-sverige, där ju jordbruket annars dominerat. 1820 fanns det på gården en brun häst, ett brunt föl, en blåsigt och en brunhjälad ko, en svartbrokigt kviga, tio kalvar, två får med lamm samt en vit sugga. En meddelare från Halland berättar om hur en bonde resonerar då det gäller kreaturbestandets storlek: "När en hemmansägare på hösten hade skördat in all sin gröda – hö och säd – då såg han huru mycket den fyllde ladorna, och då kunde han genast av erfarenhet från många föregående år beräkna huru många kreatur han kunde föda under vintern. Efter ett gott grödår blevo ladorna fullstoppade med gröda och då ansåg man, att man kunde behålla alla sina kreatur, eller to m köpa en ko till. Under ett svagt grödår däremot, då ladorna ej blevo på långt när fulla, då fick man tänka på att dels slakta dels avyttra 1–3 kreatur." En under alla tider och i alla delar av världen giltig regel vid boskapsskötsel. Oktorpsgården hade efter laga skiftet 1836–37 en areal på 53 tunnland, varav 23 tunnland äng, 10 tunnland åker och 20 tunnland utmark. (Jämför med Älvrosgårdens 9 tunnland åker och 27½ tunnland äng.)

Oktorpsgårdens få- och stallänga ligger mitt emot mangårdslängan. Byggnaden är uppförd i omålat skiftesverk och har halm-tak, som är hopbyggt med de båda flygel-ställda loglängorna. Fähuset har två båsrader: en mindre för fyra ungdjur och en större för fem kor. Framför båsraderna finns fasta krubbor i lådform, vilket var ovanligt i norra Sverige. Golvet är kullerstenbelagt i likhet med gårdsplanen utanför. Intill boningslängans vänstra sida (från fähuset sett) finns en länga som bl a innehåller fä-rhus och svinstia samt foderlada.

Kreatur har i fähusen i äldre tid stått bund-na vid ytterväggarna med bindslen av trä, under senare delen av 1800-talet även av järn. Bindslena av trä kunde utgöras av

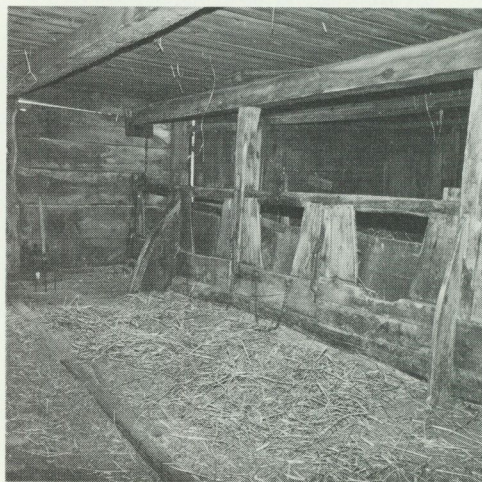

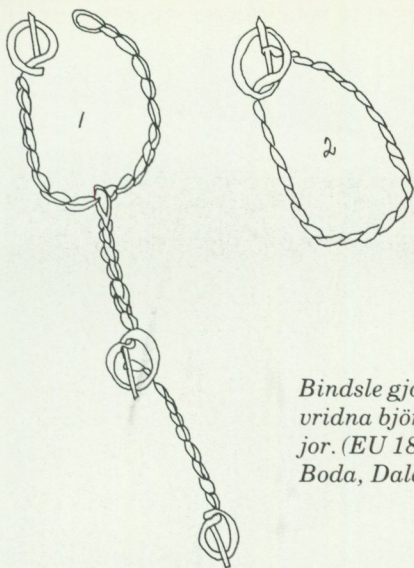
Oktorpsgårdens stensatta gård, med fähus t v och stall t h.

vidjor eller av sk klavar. Som framgår av teckningarna av ett vidjebindsle, fanns i länken en ögla, som trädde in i dess andra ände, som var utformad som en snodd med "låsstängel". Klavarna beskrivs på följande sätt av en meddelare från Lindome socken i Halland: "En klave bestod av två delar, 'övre' (den hålförsedda lilla brädan) och den böjda käppen. En knob (knopp) på käppens ända hindrade att käppen ej gick genom hålet på 'övre'. När man skulle sätta klaven på en ko, trädde man den mindre knobben till vänster genom hålet på övre. Käppens egen spännkraft verkade nu att den tunnskurna delen av käppen nedom knobben, gick in i skåran till vänster om hålet och klaven var låst." (S 189)

Boskapen fick i denna del av Sverige om sommaren gå lös på betesmarkerna runt om byn eller stå tjudrad i hagarna omkring gården, men fördes aldrig som i Norrland till betesmarker med särskilda sommarfähus. Korna fördes hem till fähuset på kväl-

Fähuset från Oktorpsgården har fem bås för kor, fyra mindre bås för ungdjur samt en kalvkätte. Foto Ulla Wåger.

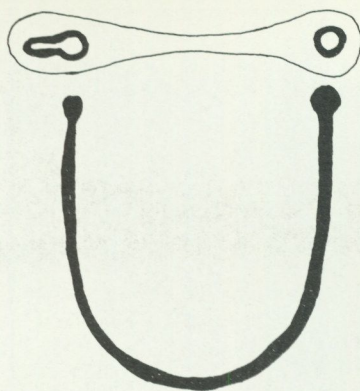

Bindsle gjort av vridna björkvid-jor. (EU 18945, Boda, Dalarna).

len och släpptes ut på morgonen, då de också mjölkades. Det förekom också att mjölkerskorna gick ut och mjölkade korna på "gadeleden".

Fähuset på Oktorpsgården var i viss mån även utsträckt till familjens boningshus. Eftersom eldstad saknades i de sydsvenska fähusen, och de i allmänhet var uppförda med skiftesverkets tunna plankväggar, var det naturligt för människor att ta med sig småkreatur som kalvar, lamm, höns och gäss in i den uppeldade stugan, då det var särskilt kallt ute. I Oktorpsgårdens "stuga" finner vi framför nedre delen av väggskåpet ett trögaller, det s.k. "hönsasteket", som bildar en liten hönsbur. I vissa fall förekom det att man höll hönsen i stugan året om. Även kunde man på vissa gårdar i Sydväst-sverige ha en kalvkätte placerad innanför dörren, nära eldstaden.

Vissa forskare antyder att seden med småkreatur i boningshuset kan vara en relik från ett äldre skede då det i Sverige var vanligt att fähuset var direkt samman-kopplat med boningshuset och då männi-skor och djur levde betydligt närmare var-andra. På Skansen finns ett konkret exem-pel på ett sådant förhållande, nämligen *Hornborgastugan* från Västergötland. I denna miniatyrgård är nämligen fähuset

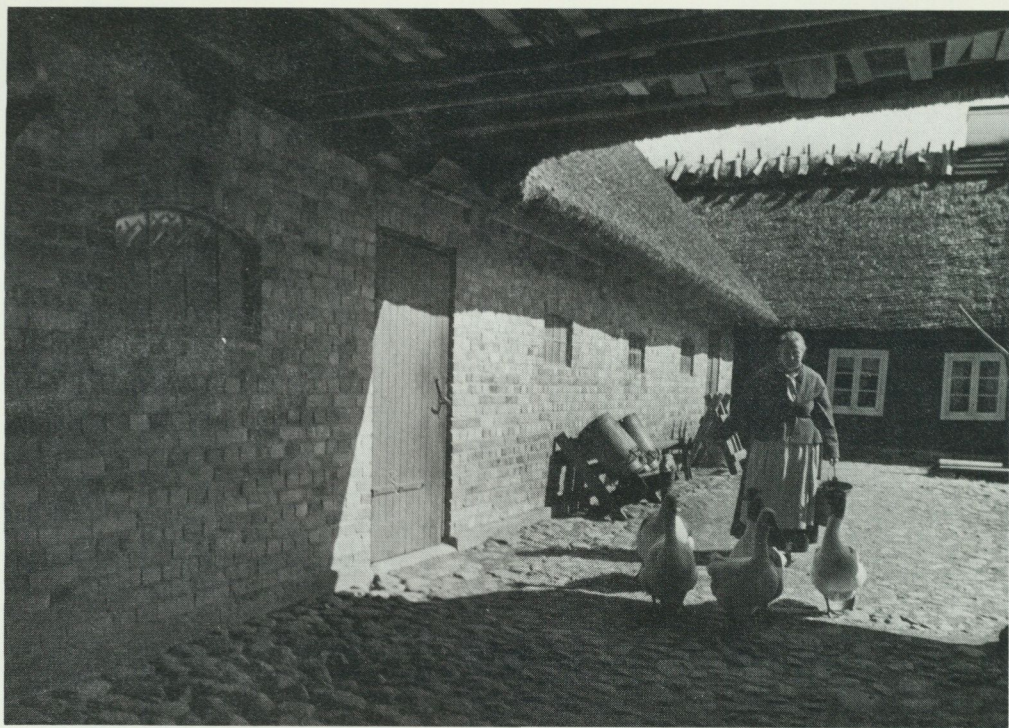
Bindsle, s k klave, bestående av en häl-för-sedd bräda och en böjd käpp. (EU 24847, Lindome, Halland).

hopbyggt med manbyggnaden och innehåller två kobås med sten som avskiljare samt längst in en liten kätte för får. Hornborgastugan representerar en "obesutten" familjs gård, dvs en familj som inte innehaft någon jord själv, utan som för sin utkomsts skull fått förlita sig till arbete hos bönderna runt omkring.

Med *Skånegården* har vi nått vår eget århundrade: En kringbyggd gård med byggnader i olika sorters byggnadsteknik

Under sängskåpet i Oktorpsgården finns "hönsasteket", ett utrymme för höns vintertid. Foto Hans Koegel.

Genom portlidret kommer man in på den stensatta gårdsplanen med fähuset t v. Foto Ulla Wåger.

och fasadmateriel: korsvirke, träpanel, lersten. På Skansen är den iordningställd och återskapad så som den var 1912–25 när Per och Bengta Åkesson med sonen Emil innehade gården.

Fähuset ligger till vänster om portlidret och är uppfört av gulbränt tegel 1917. Liksom i Oktorpsgården ligger både fähus och stall i samma länga och här även utan mellanskiljande vägg. En nyhet i fähusens inredning är att kobåsen nu placerats i en rad mitt i huset och att det framför foderbordet, med inmurat halvcylindriskt stengodsror, löper en särskild fodergång. I jämförelse med de äldre fähusens bås mot ytterväggen blir utfodringen här betydligt lättare att utföra. Den vänstra delen av fähuset innehåller ett par spiltor, fölbox och kalvkätte.

På 1920-talet fanns det här på gården 2 hästar, 3–4 kor, några ungdjur, ett 30-tal

höns, 12–13 ankor, åtskilliga grisar, en bagge och en tacka. Grisarna bodde i ett särskilt svinhus i tegel med halmtak, som stod i vinkel ut från stallängen. Denna byggnad återstår att uppföra på Skansen.

Även i fråga om arbetets fördelning på gården 1920 börjar det anas en förändringens vind. Arbetet med korna i ladugården är inte enbart längre kvinnornas angelägenhet. Här på gården var det sonen Emil som hade ansvaret för att det var rent och snyggt i ladugården när mor Bengta om morgonen kom ut för att mjölka. Att Emil skulle mjölka var omöjligt att tänka sig; den sysslan ansågs skamlig för en karl att utföra. Däremot svarade far och son för utfodringen av djuren, medan mor Bengta efter mjölkningen gick in i köket för att koka kaffe.

Kobåsen placerade i en rad för sig med särskild fodergång framför foderbordet. Foto Ulla Wåger.

Houses for cattle

The positioning of cowshed and stalls in relation to other buildings played an important part in the design of the Swedish farm. In the north of Sweden (north of the Dalälven River), farm buildings form a more or less enclosed, rectangular perimeter, as can be seen from the sketches on pages 177–178, 181, 184. The cowsheds and stalls were sited in such a way that, as a general rule, the animals did not have to be taken into the yard. They were driven through a system of fences to a special gateway which gave access to the cowshed or stalls. Moragården, Delsbogården and Älvrosgården in the Skansen open-air museum are typical of this northern Swedish farm layout.

In central Sweden, a type of farm was evolved which forms a relatively elongated rectangle divided in the middle, either by a special gateway section complete with stalls, or else by a fence. This resulted in two separate yards, one for the

farm house and the other for the cowshed. (See illustration, pages 175–176.)

In the former Danish provinces of southern Sweden, the farm buildings form an enclosed square, as can be seen from the sketches of Oktorpsgården and Skånegården at Skansen. Here, unlike the northern Swedish farms, the livestock are allowed to enter the yard.

All the cowsheds of northern Sweden were built of timber and equipped with fireplaces. The cows occupied stalls lining the walls. The dung was shovelled out onto the manure heap through special openings in the end wall of the cowshed.

The fireplaces were needed to raise the temperature which would fall to -20° or -30° during winter time in this part of Sweden. They were also used for heating water, which was added to dry fodder so as to make a kind of porridge and was also used for washing up milk churns etc.

Cowsheds in the north of Sweden were also

meant for human habitation. Because these buildings were heated by the fireplace and by the natural body warmth of the animals, the adult daughters of the farm or servant girls looking after the cattle preferred living here in winter. For this reason, part of the cowshed had a small, open upper storey for the girls to sleep. A loft of this kind is to be seen in the eighteenth century Älvrosgård at Skansen. The Delsbogården cowshed, dating from the nineteenth century, is divided into a "kitchen section" near the open fireplace, which has a built-in boiler, and the cowshed proper with stalls for the cattle. A cowshed like this could be occupied in summer time by the entire family, while the cattle were up at the shielings.

The southern Swedish cowsheds differ a great deal from their northern counterparts, as regards both building methods and use. They are timber-frame structures (like the eighteenth-century Oktorpsgården) or else built of yellow brick (like the Skånegården cowshed, which was built in 1917). The southern Swedish cowsheds had no

fireplaces and, consequently, were never inhabited by human beings. If the weather became too cold for small creatures like chicken, calves and geese, they were let into the dwelling house instead. Underneath the built-in bed in Oktorpsgården there is a wooden lattice which provided a small cage for the chicken to live in during the cold season.

In the Skånegården cowshed, which is the youngest of those to be seen at Skansen, there has also been a change of interior design. Whereas in the earlier cowsheds the cattle occupied two rows of stalls lining the outer walls, they are now ranged in a line in the middle of the cowshed, with separate feeding racks for convenient feeding. In earlier times nearly all the work in the cowsheds was done by women, the men being responsible for looking after the horses. At the beginning of the twentieth century, however, men also began to help with mucking out and feeding in the cowsheds, but seldom with milking, which was considered beneath their dignity.